

Jan Fridthjof Bernt

Retten til å gjøre dårlige valg *Selvbestemmelse, verdighet og omsorgsansvar*

Foredrag på SOR-konferanse

Likhet for loven? Om rettssikkerhet for utviklingshemmede

Bergen 25. oktober 2011

Overordnet problemstilling

- * Balanse mellom konkurrerende verdier:
- * Rettssikkerhet
  - * *Vern av rettigheter*
- * Menneskeverd og menneskerettigheter
  - * *Krav om rettigheter*
- * Velferdsstatens omsorgsideal
  - * *Vern om inkludering og et menneskeverdig liv*

Utviklingslinjer i synet på mennesker med nedsatt evne til å ta vare på seg selv

- Utgangspunkter

- * Historisk utgangspunkt: Funksjons- og sikkerhetsbasert «omsorg»
  - * *Sanering fra samfunnsbildet av farlige, ekstremt bisarre eller fullstendig hjelpeløse*
    - * I praksis i vesentlig grad et spørsmål om hvem som skulle ta kontrollen over disse menneskene – familien, den som hadde de på «legd» e.l., eller særlige institusjoner
- * Opplysningstiden: Menneskeverd, personlig autonomi og rettssikkerhet som grunnverdier
  - * *Tema i fortsettelsen: Hvor langt skal disse grunnverdiene strekke?*

Menneskeverd og selvbestemmelsesrett

- * Alle fødte mennesker har fullt menneskeverd, uavhengig av alder, helse og forstand
- * Men behov for vern setter grenser for selvbestemmelsesretten for:
  - * *Mindreårige*
  - * *Alvorlig sinnslidende*
  - * *Rusmiddelavhengige*
  - * *Spilleavhengige*
  - * *Personer med alvorlige helbredsproblemer*
  - * *Utviklingshemmede*

Etablering av vergemål

- * Begrensning i økonomisk handlefrihet
  - * *Se Vergemålsloven 2010 § 22 andre avsnitt*
- * Begrensninger i rettslig handleevne i personlige forhold «på bestemte områder»
  - * *Se Vergemålsloven § 22 tredje avsnitt*
- * Men en rekke spørsmål som ikke kan tillegges vergen, bl.a. «særlig personlige forhold» og «samtykke til tvang» (§ 21 siste avsnitt)

Tap av selvbestemmelsesrett ved beslutninger om helsehjelp og omsorgstiltak

Diagnose som tvangsgrunnlag

- * – Alvorlig sinnslidende
  - * *Grunnlag for etablering av tvungent psykisk helsevern*
    - * Tvangsmessig innleggelse og tilbakeholdelse i institusjon
    - * Tvangsmessig behandling – i praksis tvangsmedisinering
  - * *I hovedsak de klassiske psykososer – schizofreni og tunge depresjoner, men omfatter i prinsippet også aldersdemens og høygradig utviklingshemming*
- * Tvangstiltak forutsetter dokumentert behandlingmessig eller omsorgsmessig behov, men når dette først er fastslått, har behandlingsapparatet svært vide fullmakter

Psykisk utviklingshemming som tvangsgrunnlag

- * Sosialtjenesteloven kap. 4A: tvang overfor «enkelte personer med psykisk utviklingshemning»
- * «Psykisk utviklingshemming» ingen ordinær medisinsk diagnose, men en referanse til forstands- eller forståelsesvikt som kan ha ganske ulike årsaker og helt ulike grader og ytringsformer
- * Nærliggende å se det i sammenheng med bestemmelsen i Pasientrettighetsloven § 4-3 andre avsnitt om når «samtykkekompetanse» til helsehjelp bortfaller:
  - * «... dersom pasienten på grunn av fysiske eller psykiske forstyrrelser, senil demens eller psykisk utviklingshemming åpenbart ikke er i stand til å forstå hva samtykket omfatter»
- * Sterkt begrenset adgang til tvangsbruk, bare til (§ 4-5)
  - * Skadeavvergende tiltak i akutte nødssituasjoner, planlagte skadeavvergende tiltak i gjentatte nødssituasjoner, og tiltak for å dekke grunnleggende behov for mat og drikke, påkledning, hvile, søvn, hygiene og personlig trygghet, herunder opplærings- og treningstiltak
- * Sstrenge krav til dokumentasjon og kontroll
- * Ment som et grunnlag for tvang i unntakssituasjoner, ikke som en bred inngrepsfullmakt

Dagliglivets tvang for psykisk utviklingshemmede

- * Bolig, bevegelsesfrihet, døgnrytme, spisevaner, hygiene, påkledning
  - * *Sosialtjenesteloven ingen generelle fullmakt til å ta kontroll med livet til denne type tjenestemottakere*
  - * *Tvang bare tillatt så langt det er nødvendig for å «dekke grunnleggende behov» av denne type*
- * En betydelig og vanskelig gråsone ved tiltak for personlig trygghet, lette sosial integrering, sikre god helse mm.

Tvang av hensyn til utføringen av pleie- og omsorgstjenesten

- * Hjemmesykepleiens problemer
  - * *Arbeidsmiljømessige problemer – Kan man nekte å gi hjelp, eller skal plikten til å gi hjelp være grunnlag for tvangsmessige tiltak?*
- * Tvangsvaskingsdommen – Rt. 2010 s. 612.
  - * *Pasient med psykiske lidelser, men uten å bli ansett som «alvorlig sinnslidende»*
  - * *Høyesterett fant at han ved å la seg innlegge på sykehjem, hadde gitt samtykke til å bli vasket og stelt også mot sin vilje – og at dette ikke kunne trekkes tilbake*
- * Psykisk utviklingshemmedes bomiljø og adferd
  - * *Hvor mye kan tjenesteyter bestemme?*

Respekt for selvbestemmelsesrett som grunnleggende prinsipp

- * «We shall overcome» – prinsipielt krav om at tvang ikke skal brukes
  - * «Assisted decisionmaking» som alternativ
- * Avspeiler at tvangsbruk i betydelig grad springer ut av et ressursproblem
- * Dette lar seg vanskelig tenke vekk, men både fagetisk og rettslig plikt til å minimalisere antall situasjoner der tjenestemottaker fratras selvbestemmelsesretten
- * «Tjenestetilbudet skal så langt som mulig tilrettelegges og gjennomføres i samarbeid med tjenestemottakeren» - Sotjl. § 4A-3 første avsnitt
- * Faglighet kontra etikk
- * Den objektivt beste løsningen den beste for tjenestemottakeren?
- * Veien like viktig som målet?

«Tvang og makt ..bare ..for å hindre eller begrense vesentlig skade»

- * Et overordnet prinsipp: Selvbestemmelsesrett er utgangspunktet, ikke formynderskap
- * Tvang – og annen fratakelse av selvbestemmelsesrett – et alvorlig inngrep
- * Fratakelse av selvbestemmelsesrett gjør den som mister denne mindre
- * Tap av retten til å velge er et tap av en menneskerett som bare kan rettferdiggjøres ved et strengt nødvendighetskrav
- * Dette må være styrende ikke bare for jussen, men også for den daglige omsorg